

De Omslag – Transitie naar een Duurzame en Solidaire Economie

Basisdocument voor de Conferentie Antwerpen 2009

Inhoud

De Verklaring van Tilburg

Eén jaar verder

Werkgelegenheid en inkomens

Transitiemanagement

Systeemverandering

Structurele en culturele veranderingen

Strategieën

Instrumenten

Fasering

Het Platform Duurzame en Solidaire Economie

Werkgroep Duurzame en Solidaire Economie

Doeleinden

Doelgroepen

Fasering

De Verklaring van Tilburg

In januari 2008 vond aan de Universiteit van Tilburg de eerste Nederlands-Vlaamse conferentie plaats over *Groei naar een Duurzame en Solidaire Economie*, onder de titel *Een comfortabele waarheid*. Die waarheid was (en is) dat wij nu nog in de comfortabele positie verkeren dat een ingrijpende duurzame en solidaire koerswijziging mogelijk is. De achtergrond daarvan was (en is) de snel gegroeide urgentie van wereldwijde vraagstukken als de klimaatverandering en de uitputting van de aarde, de blijvend wijdverbreide armoede en de toenemende mondiale ongelijkheid. Die urgentie dwingt om de noodzakelijke transitie aan de orde te stellen van alle rijkere economieën, dus ook die van België, Nederland en Europa.

Aan deze conferentie namen ruim 300 mensen deel. Zij waren afkomstig uit alle categorieën van de samenleving: andersglobalisten, ondernemers, economen, vakbondsvertegenwoordigers, politici, milieukundigen, boeren, onderzoekers en docenten van allerlei snit, werkers in gezondheidszorg en maatschappelijk werk. De conferentie leidde tot de *Verklaring van Tilburg* waarin wordt opgeroepen tot de eerder genoemde koerswijziging. Ook worden in de vorm van speerpunten voorstellen gedaan over de invulling daarvan. Inmiddels is de verklaring door honderden mensen ondertekend waaronder veel economen en andere wetenschappers, beleidsmakers, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, politici en vele “gewone” burgers. Er is ook politieke aandacht aan gegeven, onder meer in de vorm van een motie van de Nederlandse Tweede Kamer. De Verklaring is vertaald in het Engels, het Frans, het Spaans en het Duits.

Zoals in Tilburg is afgesproken vindt in Antwerpen de tweede conferentie plaats. Daarvan is de titel: *De Omslag – Transitie naar een Duurzame en Solidaire Economie*. De nadruk zal liggen op het in beleid omzetten van de conclusies van de eerste conferentie, zoals die verwoord zijn in de *Verklaring van Tilburg*. Ter voorbereiding daarvan hebben verschillende activiteiten plaatsgevonden. De belangrijkste is de expert meeting van 16 oktober 2008 waaraan door tientallen economen en andere wetenschappers, vertegenwoordigers van niet-gouvernementele organisaties, en activisten werd deelgenomen. Deze expert meeting bevestigde niet alleen de urgente noodzaak tot ingrijpende beleidswijzigingen maar ook de uitvoerbaarheid van de te nemen maatregelen. Niet verheeld mag worden dat deze maatregelen ingrijpende veranderingen in het leven van alle dag kunnen betekenen. Daar staat tegenover, zoals aangegeven in de *Verklaring van Tilburg*: “Hoe ingrijpend de omslag of trendbreuk die we voor ogen hebben ook zal zijn, deze zal geen afbreuk doen aan het welzijn. Zij behoedt ons daarentegen juist voor nog grotere problemen in de toekomst op het vlak van gezondheid en milieudegradatie, van een verder toenemende mondiale armoedekloof, en van gewapende conflicten en vluchtelingenstromen.” Beslissend is de bereidheid van burgers en beleids mensen om de urgentie van de noodzakelijke maatregelen onder ogen te zien en daaraan gevolg te geven in levensstijlen en beleid.

In januari 2010 is de derde conferentie, opnieuw in Tilburg. Dan gaat het vooral over de noodzakelijke machtsvorming om de gestelde doeleinden gerealiseerd te krijgen.

Eén jaar verder

In de *Verklaring van Tilburg* en bij de voorbereiding van de genoemde expert meeting is de termijn van 10 jaar genoemd. In die periode zou het door ons bepleitte urgentiebeleid moeten leiden tot wezenlijke veranderingen op ecologisch en sociaal gebied: de ecologische voetafdruk in België en Nederland gedaald tot het niveau van duurzaamheid; en de verschillen in de mondiale inkomensverdeling met tientallen procenten verkleind. Wij zijn nu één jaar gevorderd sinds de conferentie van Tilburg, hoe staan wij er voor?

Allereerst het goede nieuws. Van wezenlijk belang is dat steeds duidelijker wordt dat de uitvoerbaarheid van een ander beleid groter is geworden. Het inzicht in wat technisch mogelijk is, is sterk toegenomen. Een veelbesproken voorbeeld daarvan is de uitvoerbaarheid van een volledige omschakeling naar duurzame energiewinning, in het bijzonder zon- en windenergie. Daarnaast is opnieuw gebleken dat als de nood aan de man komt er grote bereidheid is tot verregaande maatregelen. Wie had één jaar geleden kunnen denken dat de kredietcrisis aanleiding zou geven tot omvangrijke en diepgaande ingrepen in de financieringssectoren? En dat gesteund door een breed draagvlak van burgers én beleidsmakers. Dat geeft hoop op toenemende realisatie van de door ons bepleitte koerswijzigingen.

Het slechte nieuws is dat op het gebied van wereldwijde duurzaamheid en solidariteit wezenlijk nog niets veranderd is. Het totaalbeeld lijkt veeleer verslechterd. Het *Living Planet Report* van 2008 signaleert opnieuw het grootschalige en tegelijkertijd stijgende overgebruik van de natuurlijke hulpbronnen. De CO₂ uitstoot blijft toenemen, en er zijn nog geen tekenen dat die toename gematigd wordt. Er is groeiende ongerustheid over de omvang en kwaliteit van de beschikbare visstanden. De mondiale inkomensongelijkheid blijft zich verdiepen, ook in de meeste OECD landen. De Wereldbank heeft zijn cijfers over het aantal mensen onder de absolute armoedegrens naar boven moeten bijstellen. En de verwachtingen zijn dat in 2009 het aantal mensen met honger de miljard zal overschrijden.

Eens te meer is duidelijk dat het zeer urgent is om nu met ingrijpende beleidveranderingen te komen. Anders zullen de verslechtingen doorgaan, met alle gevolgen van dien voor het dagelijks leven van alle mensen, dus ook de Belgen en de Nederlanders. Er is grote nood aan een urgentieprogramma. Voor een deel gaat het daarbij om structurele maatregelen die verschuivingen in gedragingen betekenen en niet per se veel geld zullen kosten. Daarnaast zullen de nodige middelen moeten worden vrijgemaakt, misschien wel zo'n tien procent of meer van het huidige nationale inkomen.

Werkgelegenheid en inkomens

Nogmaals, dergelijk beleid hoeft niet te betekenen dat onze welvaart verslechtert. Ze zal hooguit minder materieel zijn en zal zelfs kunnen stijgen op het vlak van de zorg voor mens en leefomgeving. Het veel gehoorde argument dat dergelijk beleid tot werkloosheid leidt is in algemene zin zeker niet terecht. De versterking van zaken als de zorg en het milieu veronderstelt immers veel nieuwe werkgelegenheid. Ongetwijfeld zal in sommige bedrijfstakken minder (betaald) werk zijn. In andere daarentegen juist meer. Nu hebben sinds de Tweede Wereldoorlog meer ingrijpende

veranderingen in de werkgelegenheidsstructuur van Nederland en België plaatsgevonden, waaronder een forse inkrimping van de agrarische beroepsbevolking en een enorme uitbreiding van de dienstensectoren. Dat illustreert dat het argument van een mogelijk groeiende werkloosheid elke grondslag mist. Juist het vasthouden aan het huidige productie- en werkgelegenheidspatroon bedreigt onze toekomstige werkgelegenheid. Los daarvan blijkt uit veel onderzoek dat veel mensen overbelast zijn vanwege het toenemende werk en de toenemende productiviteitseisen in de betaalde en de onbetaalde sfeer. Meer arbeidstijdverkorting en betere verdeling van al het betaalde en onbetaalde werk kunnen de welvaart en het welzijn juist doen toenemen.

Een zelfde bezwaar wordt dikwijls gehoord betreffende de inkomens. Ongetwijfeld moeten de hoge inkomens aan banden worden gelegd, de kredietcrisis maakt dat opnieuw duidelijk. Maar voor het gros van de inwoners van onze landen zullen de inkomenseffecten beperkt zijn. Wel zullen de bestedingsmogelijkheden daarvan duidelijk minder materieel van aard kunnen zijn.

Een basisvoorwaarde voor de voorgestane transitie is dat de behoeften aan bestaanszekerheid voor de huidige en de toekomstige generaties in de eigen én de andere landen, en de behoefte aan milieubehoud, sterk zijn ontwikkeld. Door de overgang naar een duurzame en solidaire economie zullen deze behoeften ruimschoots worden bevredigd, waardoor de welvaart (behoeftebevrediging) stijgt ondanks de opgeofferde consumptie. Bovendien kan de geringere nadruk op overleven, produceren en consumeren tot een groter welbevinden leiden.

Transitiemanagement

In de *Verklaring van Tilburg* wordt gesproken over de urgentie en noodzaak van een ingrijpende transitie naar een duurzame en solidaire economie. Een dergelijke transitie vergt een programmatisch kader dat helderheid biedt over de aard van de *urgentie* (tijdshorizon), de *aard van de transitie* en de doelen die daarbij gerealiseerd moeten worden, de *strategieën* die daarbij gehanteerd (kunnen) worden, de eventuele *faserings* die daarbij gehanteerd kan worden, en de *instrumenten of maatregelen* die daarbij (kunnen) worden ingezet. We spreken dan van transitiemanagement. In de *Verklaring van Tilburg* is daarop al een voorschot genomen met de formulering van een aantal speerpunten. In de komende conferentie willen we die verder invullen en concretisering. Tegelijk willen we in deze basisnotitie de speerpunten in duidelijker programmatisch kader plaatsen. Op strategieën, fasering en instrumenten gaan we later in de notitie wat uitgebreider in.

Over urgentie, aard van de transitie en de doelen:

- *De urgentie*: het moet gaan om substantieel herstel van natuur en milieu, en een substantiële vermindering van de mondiale ongelijkheid, binnen een periode van tien jaar.

- *Aard van de transitie*: In de *Verklaring van Tilburg* worden twee centrale probleemvelden onderscheiden: ecologische uitputting, en mondiale armoede en ongelijkheid. Beide probleemvelden zijn nauw met elkaar verbonden, en de aanpak van de een is randvoorwaarde voor de aanpak van de andere.

Ten aanzien van de *ecologische uitputting*, de daarmee samenhangende versnelde verandering van het klimaat, en het vooral in het Westen

overmatige gebruik van grondstoffen en energie, gelden de volgende doelomschrijvingen:

- Daling van het materiële verbruik van Nederlanders en Belgen, Europeanen, tot het niveau van duurzaamheid. Voor België en Nederland betekent dit een afname van de ecologische voetafdruk met minstens de helft. Of, uitgaande van de berekening op grond van het duurzaam nationaal inkomen, een daling van ruwweg 50 procent van het materiële verbruik.
- Investerings in hernieuwbare energie en in vormen van productie en consumptie die zuinig omspringen met grondstoffen.
- Investerings in defensieve maatregelen. Negatieve tendensen als de stijging van de gemiddelde temperatuur zullen voorlopig doorgaan. Dat impliceert de noodzaak tot omvangrijke defensieve investeringen waaronder die tegen de stijging van de zeespiegel en tegen de klimatologische “uitschieters”. Die investeringen zullen allereerst daar moeten plaatsvinden waar op dit moment de zwaarste klappen vallen. Zoals het Human Development Report 2007-2008 aantoont, is dat het geval in ontwikkelingslanden. Ook zullen omvangrijke defensieve investeringen gedaan moeten worden in België en Nederland.

Wat betreft de *mondiale armoede en ongelijkheid* wordt uitgegaan van een dusdanige herverdeling van het wereldinkomen

- dat voor iedereen op deze aarde op zijn minst bestaanszekerheid¹ gegarandeerd is. Dat betekent bijvoorbeeld dat niemand meer aangewezen is op een (reëel) inkomen van minder dan 2 dollar per persoon per dag;
- en dat over 10 jaar het inkomen van de 20 procent rijksten van de wereld is gedaald van 75 procent van het wereldinkomen naar 50 procent. Tevens, dat het inkomen van de 40 procent armsten van deze wereld zal stijgen van 5 procent van het wereldinkomen naar 20 procent.

Daarnaast is blijvende aandacht nodig voor de problematiek van de bevolkingsgroei, in het bijzonder voor de samenhang tussen bevolkingsgroei en armoede.

Systeemverandering

In de discussie over de kredietcrisis is hernieuwde aandacht gekomen voor de meer wezenlijke kenmerken van ons economisch systeem. Een van de belangrijkste bevindingen van de gehouden expert meeting is dat de noodzaak van versnelde structurele veranderingen gevolgen heeft voor een veelheid van die systeemkenmerken.

Groeidwang

Op dit moment wordt het economisch beleid in overheersende mate geleid door de gevoelde noodzaak van economische productiegroei. Die obsessie komt onder andere voort uit de centrale plaats van concurrentie in ons economisch systeem: concurrentie om marktaandeel en vergroting van de inkomsten. Die concurrentie wordt deels gevoerd op kwaliteit, maar vooral op (vermindering van) kosten en daarmee op efficiëntie. Dit zet aan tot schaalvergroting en productiegroei. Dit laatste is vooral het geval zolang inkomen en belastingen gekoppeld worden aan arbeid, waardoor arbeid wordt gezien als een kostenpost – en vaak de belangrijkste – waarop bezuinigd moet worden. Naast concurrentie speelt ook een cultureel dan wel psychologisch ingebakken wens tot vooruitgang een rol. Die vooruitgang wordt deels kwantitatief

¹ Onder bestaanszekerheid wordt hier verstaan: het bevredigen van de basisbehoeften zoals omschreven door de ILO.

ingevuld (kunnen beschikken over meer producten) en deels kwalitatief (betere producten). Niet alleen het eerste zet aan tot groei, maar ook het tweede. Het maken van betere producten vergt immers over het algemeen het inzetten van meer arbeid per producteenheid (onder andere in de vorm van kennisarbeid). En zolang we inkomen koppelen aan arbeid, betekent dit groei van productiekosten, wat aanzet tot productiegroei. Het aanpakken van de obsessie met groei, impliceert kennelijk ook heroverweging van de relatie tussen arbeid en inkomen en verschuiving van belastingen.

Eenzijdige meting van welvaart

Een oude maar steeds breder gedragen kritiek, is dat op een eenzijdige manier wordt gekeken naar wat economisch telt en niet telt. De staat van de economie en het niveau van welvaart wordt ten onrechte vooral gemeten in termen van de hoeveelheid geld die circuleert en het bruto binnenlands product (BBP). Niet alle waarden en behoeften van mensen en de natuur kunnen echter goed in termen van geld worden weergegeven. Ook al leidt deze eenzijdige meting op zichzelf niet tot groei, het concentreert wel de aandacht extra op in geld gemeten kosten en opbrengsten, wat op haar beurt (zie het vorige punt) aanzet tot groei. De door de *Verklaring van Tilburg* voorgestane koerswijziging impliceert niet dat volledig afstand wordt genomen van het gebruiken van de BBP maatstaf, want het geeft inzicht in de geldstromen in de economie en is ook de grondslag voor de belastingheffing. Maar andere maatstaven die recht doen aan alle relevante waarden en behoeften van mens en natuur moeten leidend zijn in het economisch beleid.

Breed economiebegrip

Met het voorgaande hangt duidelijk samen dat de economische analyse die zich beperkt tot, of zich in hoofdzaak richt op de in geld gemeten productie en consumptie in wezenlijke opzichten tekort schiet. Daarentegen moeten alle mogelijkheden en behoeften van mens en natuur, inclusief alle betaalde en onbetaalde arbeid en sociale kosten en opbrengsten, en alle kosten van natuur en milieu, bepalend zijn voor de economische analyse.

Geldcreatie

Als iets door de kredietcrisis duidelijk is geworden dan is het wel dat de ongebreidelde creatie van geld, slechts ingeperkt door private winstverwachtingen, niet meer toelaatbaar is. Geld, en dus ook het lenen van geld, moet zich beperken tot waar het eigenlijk voor bedoeld is: ruilmiddel, rekeneenheid, en leenmogelijkheid op grond van de beschikbare spaargelden. Dat sluit geldcreatie niet uit, maar die moet qua omvang beperkt blijven tot het faciliteren van producties en consumpties die aansluiten bij reële behoeften en mogelijkheden, uiteraard binnen duidelijke ecologische en sociale grenzen. Dit houdt ook in, dat het alleenrecht van de rijkere landen op de seignorage-voordelen van de creatie van meer internationale liquiditeiten komt te vervallen. Alle landen hebben het recht op een rechtsreeks aandeel in die baten.

Onevenredige eigendomsverhoudingen

De omslag naar een duurzame en solidaire economie stelt ook vragen bij de wijze waarop over de aanwendingsmogelijkheden van mens en natuur wordt beschikt. Vertrekpunt zou moeten zijn dat iedereen op aarde gelijke basisrechten heeft als het gaat om de aanwending van de milieugebruiksruimtes. Op zijn minst moet

bestaanszekerheid gegarandeerd zijn binnen de gegeven ecologische en sociale grenzen. Een dergelijk opvatting impliceert niet dat private eigendom uit den boze is. Maar wel dient te worden beseft en erkend dat een duidelijke onevenredigheid is ontstaan in de voortgaande ontwikkeling van de eigendomsverhoudingen. Immers, mensen en samenlevingen die beschikken over grote financiële vermogens hebben daarmee het “recht” verworven op een onevenredige zeggenschap over de aanwending van de menselijke en natuurlijke hulpbronnen. Dat geldt nog sterker voor die grote transnationale ondernemingen die over haast ongelimiteerde eigen financiële bronnen en reële machtsmogelijkheden beschikken, in een aantal gevallen omvangrijker dan die van nationale economieën. Ook wat dit aangaat laat de kredietcrisis zien waartoe dit kan leiden. Het is een positief teken dat een begin is gemaakt met het stellen van grenzen aan de macht van financiële ondernemingen. Die omslag is ook nodig in de andere sectoren van de economie.

Collectieve belangen versus private consumpties

De laatste decennia heeft, zeker in de West-Europese landen, een haast ongebreidelde uitbreiding van de private consumptie plaatsgevonden. Die materiële consumptiegroei, en het daarmee samenhangende extra energie- en grondstoffengebruik, is een van de belangrijkste oorzaken van de ecologische en sociale crises van vandaag. En zij gaat ook ten koste van het private en collectieve welzijn in de eigen omgeving. De door ons bepleite omslag betekent dat een hogere prioriteit gegeven wordt aan immateriële groei, alsmede aan de collectieve goederen en het collectieve welzijn van ons allen.

Quotering

Ook in andere zin zullen grenzen gesteld moeten worden aan de private consumptie. Want als één zaak duidelijk is geworden dan is het dat er geen oneindige voorraad van mogelijkheden van gebruik van menselijke en natuurlijke hulpbronnen bestaat. Integendeel, wij hebben de grenzen van die voorraden al ruimschoots overschreden, zoals bijvoorbeeld de berekening van de mondiale voetafdruk laat zien. Het is dan ook onvermijdelijk dat er ten aanzien van een aantal fundamentele vormen van schaarse vormen van quotering van de gebruiksmogelijkheden, gebaseerd op gelijke basisrechten, worden toegepast.

Marktwerving ingekaderd

Ook is er de laatste decennia ruime baan gegeven aan het principe van de vrije marktwerving gebaseerd op private winstverwachtingen. Op allerlei gebieden manifesteert zich nu dat die liberalisering tot onaanvaardbare verschijnselen heeft geleid. De meest duidelijke voorbeelden zijn voor veel mensen opnieuw de kredietcrisis en de topinkomens. Maar ook op andere terreinen doen zich ernstige problemen voor, bijvoorbeeld in de zorg, bij de visstanden, en in het overgebruik van fossiele energiebronnen. Dat wil niet zeggen dat marktwerving ten principale moet worden bestreden, maar dat er wel duidelijke grenzen aan moeten worden gesteld. Dit impliceert, onder meer, een versterkte rol van overheden en van andere vormen van gemeenschappelijk beheer.

Structurele en culturele veranderingen

Globaal geeft het in het voorgaande gestelde omtrent systeemkenmerken aan in welke richting de omslag moet worden gezocht en met welke principes. Daarbij is het goed

te bedenken dat brede duurzaamheid een eigenschap is van de gehele nieuwe, duurzame en solidaire economie en dus een systeemkenmerk is: een gedeeltelijk duurzame economie is niet duurzaam omdat de gebruiksmogelijkheden van mens en milieu niet duurzaam behouden blijven.

Verandering van de genoemde systeemkenmerken vergt zowel structurele veranderingen (blijvende grootschalige veranderingen van de fysieke en institutionele omgeving waarin mensen handelen), als culturele verandering, dus verandering van de collectieve patronen van waarden, normen en voorstellingen en de wijze waarop deze worden vormgegeven of verbeeld. Structurele en culturele veranderingen hebben uiteindelijk invloed op houding en gedrag van individuen, zowel burgers in het algemeen als beslissers op macroniveau, en vaak op onbewuste wijze. Via die weg van individuele keuzes hebben cultuur en structuur ook invloed op elkaar. In deze notitie en in de conferentie van Antwerpen richten we ons vooral op de structurele veranderingen. Verandering van cultuur, attitudes en gedrag komen later aan de orde.

Strategieën

Voor de benodigde veranderingen kunnen verschillende strategieën gehanteerd worden. Wij onderscheiden drie strategieën of strategische doelen die gelijktijdig gevolgd moeten worden.

- *Efficiëntie*, te onderscheiden in eco-efficiëntie en mens-efficiëntie. Bij beiden staat voorop het streven naar een optimalisering van de productiviteit in termen van de inzet van natuurlijke mogelijkheden en menskracht. Het basiscriterium daarbij is niet gelegen in de hoeveelheid verkregen netto geldopbrengsten. Zij moet allereerst gezocht worden in, enerzijds de minimalisering van de ingezette bronnen gemeten met menswaarden en natuurwaarden, en anderzijds de optimale bevrediging van de behoeften van mens en natuur. Deze efficiëntie moet dan worden nagestreefd in zowel wat meestal de formele economie wordt genoemd, als in de informele waaronder de huishoudelijke arbeid. Daarbij is de rol van de ontwikkeling van de technologie van grote betekenis. Maar evenzeer zijn hierbij levensstijlen en levenshoudingen in het geding als bijvoorbeeld zuinigheid.

- *Sufficiëntie*: Een genoegstrategie is eerder gericht op welzijn dan op materiële groei. Om dit te bereiken moeten we anders, en op een aantal vlakken minder, consumeren. De sufficiëntiestrategie streeft er naar om een even hoge levenskwaliteit te waarborgen met minder materiële consumptie. De maatschappij zou zich dan eerder kwalitatief (op vlak van technologie, kennis, inkomensverdeling) dan kwantitatief moeten ontwikkelen. De stijgende consumptiedruk op onze maatschappij maakt dat er minder tijd vrij is voor sociale behoeften en netwerken. Familie, vrienden, vrijwilligerswerk, allen vragen om een tijdsinvestering waar we momenteel niet of te weinig aan toe komen. Deze sufficiëntie-strategie geldt natuurlijk alleen voor de groepen in onze maatschappij die boven een materieel minimum zitten.

- *Herverdeling*: We moeten werken aan een herverdeling van de economie naar de sectoren die een lagere milieu-impact hebben en we moeten streven naar een herverdeling van de welvaart, voor een beter welzijn van iedereen. Deze strategie maakt gebruik van mechanismen voor herverdeling zoals het verhogen van het basisinkomen. Voorkomen moet worden dat de resultaten van herverdeling te niet worden gedaan doordat gelijktijdig op andere gebieden van de economie ongelijkheid structureel wordt bevorderd. Als bijvoorbeeld de wereldhandel zodanig geliberaliseerd blijft dat daarmee de ecologische en sociale kosten van producten uit

ontwikkelingslanden niet worden verdisconteerd in de prijzen, dan is dat juist een premie op overuitbuiting en milieuschades en dus op ongelijkheid. En als het materieel verbruik in landen als Nederland en België niet vermindert, dan blijven in ontwikkelingslanden de ontwikkelingsperspectieven afnemen, en daarmee de perspectieven voor welvaartsverbetering.

Instrumenten

Om de beoogde omslag te bereiken staat een grote veelheid van instrumenten ter beschikking. Verschillende instrumenten kunnen van betekenis zijn voor alle drie genoemde strategieën. Het voert te ver om die hier uitgebreid te behandelen, en op de conferentie in Antwerpen staan juist veel van de mogelijke instrumenten en de wijze van aanwending daarvan ter discussie. Vooralsnog beperken wij ons tot het noemen van een aantal mogelijkheden:

- *Financiële instrumenten*: prijsbeleid, subsidies en heffingen, belastingen, inkomensbeleid (inkomensmaxima, basisinkomen, ecobonus, inkomensoverdrachten, financiering van basisvoorzieningen, schuldsanering)
- *Ge- en verboden*: productnormering
- *Quoteringen*
 - *Publieke investeringen*: technologieën voor verduurzaming van productie en consumptie inclusief energie, openbaar vervoer, versterking zorgvoorzieningen, etcetera)
- *Cognitieve en normatieve instrumenten*: anders economisch meten, labeling en productbeoordeling, afremming commerciële reclame, onderwijs, media, gebruik van inspirerende beelden, voorbeeldfiguren, toekomstvisies, spiritualiteit
- *Institutionele hervormingen*: versterking van mondiale instituties en wereldautoriteit, hervorming van het geldstelsel, marktregulering en deprivatisering, versterken van mensenrechten en milieurechten, mondiale belastingheffing w.o. de Tobin-tax.

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de mogelijke koppelingen tussen instrumenten en strategieën.

Instrumenten	Strategieën	efficiëntie	sufficiëntie	herverdeling
<i>Financieel</i>				
▪ Prijsbeleid		x	x	?
▪ Subsidies en heffingen		x		x
▪ Belastingen (ook internationaal)		x	x	x
▪ Inkomensbeleid		x	x	x
▪ Inkomensmaxima		x	x	x
▪ Basisinkomen				x
▪ Ecobonus		x	x	x
▪ Financiering van basisvoorzieningen				x
▪ Inkomensoverdrachten en schuldsanering			x	x
▪ Publieke investeringen		x	x	
<i>Ge- en verboden</i>				
▪ productnormering		x		
<i>Quotering</i>				
			x	x
<i>Cognitief/normatief</i>				
▪ Anders meten			x	x
▪ Labeling, productbeoordeling		x	x	x
▪ Reclame		x	x	x
▪ Onderwijs		x	x	x
▪ Media		x	x	x
▪ Gebruik van inspirerende beelden		x	x	x
▪ Voorbeeldfiguren		x	x	x
▪ Toekomstvisies		x	x	x
▪ Spiritualiteit		x	x	x
<i>Institutioneel</i>				
▪ Wereldautoriteit		x	x	x
▪ Hervorming geldsysteem		x	x	x
▪ Marktregulering en deprivatisering		x	x	x
▪ Versterking mensen-/milieurechten				x
▪ Mondiale belastingheffing		x	x	x

Fasering

In de eerste transformatiefase zijn maatregelen en veranderingen wenselijk en nodig in de richting van *de groeiverlegging*. En dat met inbegrip van een verschuiving van

de materiële consumptiegroei naar maatschappelijke investeringen in meer duurzaamheid en solidariteit.

Op (middel)lange en lange termijn zijn maatregelen en veranderingen nodig om tot een daadwerkelijk duurzame en solidaire economie (in de zin van ook een duurzaam nationaal inkomen) te komen, met inbegrip van het mogelijke element van een netto *groeivermindering* (of materiële krimp) in de rijkere landen.

Het Platform Duurzame en Solidaire Economie

Werkgroep Duurzame en Solidaire Economie

Leden van de Werkgroep DSE zijn op dit moment: Bart de Boer, Bob Goudzwaard, Rob Gort, Christiaan Hogenhuis, Kees Hudig, Jan Juffermans, Lou Keune, Leida Rijnhout, Paul Metz, Esther Somers, en Peter van Vliet

Doeleinden

De werkgroep wil de komende drie jaren hard werken aan de implementatie van de *Verklaring van Tilburg*. Daarbij zijn drie hoofddoelstellingen vastgesteld:

- Uitwerken van de visie en alternatieven: daartoe dienen de jaarlijkse conferenties, de eerstvolgende is in Antwerpen, op 16 januari 2009, en zal in het teken staan van de verdere operationalisering van de Verklaring. Naast de jaarlijks conferenties wordt gewerkt aan expert meetings over onderdelen van de Verklaring.
- Vorming van een alliantie van organisaties, instellingen en individuen die zich gaan inzetten voor de door ons bepleite veranderingen in de economie. Daartoe wordt het Platform Duurzame en Solidaire Economie opgericht. Via het Platform worden beleidsmakers in de politiek en de economie in Nederland en België betrokken bij de realisatie van de beoogde transitie.
- Actief informatie beschikbaar stellen. Deze taakstelling is voor een deel al gerealiseerd via de website www.economischegroei.net. Daarnaast wordt gedacht aan het opzetten van cursussen en het ontwikkelen van informatief en educatief materiaal.

Doelgroepen

De doelgroepen verschillen naar gelang de onderscheiden doelstellingen

- De werkgroep wil een toenemend aantal economische deskundigen en andere wetenschappers en vertegenwoordigers van organisaties betrekken bij de verdere uitwerking van de visie en de alternatieven.
- De alliantie DSE heeft als belangrijkste doelgroep de beleidsmakers en uitvoerders in de politiek en de economie. Daarnaast de beroepsgroepen die nauw betrokken zijn bij de vorming van het denken en doen van het economisch beleid, waaronder in het bijzonder economie docenten en onderzoekers, en leidinggevenden in werknemers en werkgeversorganisaties en in bedrijven en instellingen.
- Voor de doelstelling informatie en educatie wordt met name gedacht aan de actieve kaders in de verschillende maatschappelijke gremia, waaronder werkgeversorganisaties, vakbonden, NGO's, politieke partijen, en instellingen van onderwijs en onderzoek.

Fasering

In de periode 2008 en 2009 ligt het accent op verdere operationalisering van de *Verklaring van Tilburg*. Daarnaast wordt een begin gemaakt met de implementatie van de tweede en derde doelstellingen.

In de jaren 2010 en 2011 ligt de nadruk op de implementatie van de tweede en derde doelstellingen. Daarnaast wordt op onderdelen verder gewerkt aan de operationalisering van de *Verklaring van Tilburg*.